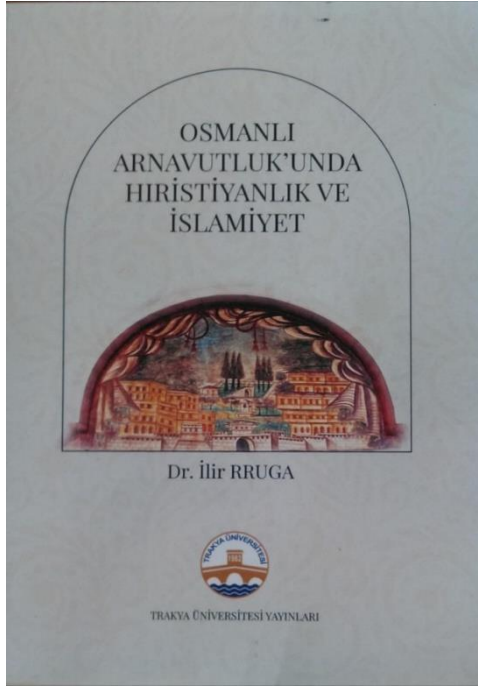

İlir Rruga, *Osmanlı Arnavutluk'unda Hıristiyanlık ve İslamiyet (XVI. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*, Trakya Üniversitesi Yayınları, I. Baskı, Edirne 2021, 209 sayfa, ISBN: 978-975-374-304-4.

Uğur SEZER*

“*Osmanlı Arnavutluk'unda Hıristiyanlık ve İslamiyet (XVI. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*” isimli eser yaklaşık olarak altı asır boyunca Osmanlı Devleti'nin bünyesinde varlığını sürdüren Arnavutluk bölgesinde Hıristiyanlık ve İslamiyet'in ilk karşılaşma dönemlerini anlatmaktadır. Osmanlılar Sultan I. Murad Hüdavendigâr döneminde (1362-1389) Arnavutluk'a akınlar düzenlemeye başladığında bu bölgenin sahil kesimlerinde Venedikliler ve iç kesimlerinde Arnavut prenslikleri bulunmaktaydı. Bazı prenslikler bölgede nüfuz kurmaya çalışmışlardı. Güney'de Gjin Bue Shpata ve Pjetër Losha, orta

kesimlerde Karl Topiaj, Zeta'da Ballsha, Tomorr bölgesinde ve Berat'tan Adriyatik'e kadar Muzakaj, Shkumbi ve Devoll'da Mataranga, Lezha'da Dukagjin, Zadrima'da Zakaria, Vlora'da ise Sırp prensi olan Aleksander

* Dr., Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balkan Çalışmaları Anabilim Dalı (100/2000 YÖK Doktora Programı) Mezunu, Edirne, ORCID: orcid.org/0000-0001-9913-3812, E-posta: ugursezer03260326@gmail.com

Komnen Asen harekete geçerek bu bölgelerde nüfuz kurmayı başarmışlardı. XIV. yüzyılda Arnavutluk bölgesinde dinî ve siyasî açıdan bölünmüşlük hâkimdi. Prenslikler dönemi öncesinde, Doğu ve Batı Roma kültürünü aşıl原因an okullar açılmıştı. Hem dinî müesseseler hem de okul olarak işlev gören çok sayıda kilisenin varlığından söz edilmektedir. Osmanlı Devleti bölgeye geldiği zaman, Shkumbi Nehri'nin ayırdığı Kuzey Arnavutluk bölgesinde Katolik inancına mensup Arnavutlarla ve Güney Arnavutluk bölgesinde Ortodoks inancına mensup Arnavutlarla karşılaşmıştı. Osmanlı Devleti bölgeye geldikten sonra İslâmî müesseselerin de bölgede hızlı bir şekilde yayıldığı görülmüştü. Arnavutluk bölgesinde Osmanlı Devleti İslâm medeniyetine dayalı bir çizgide şehirleşme sağlamıştı. Böylece Arnavutluk bölgesi Hıristiyanlık ile İslâmîyet inançları arasında rekabet sahası haline gelmişti. Anlatılanlardan yola çıkan eserde Dr. İtir Rruqa oluşun bu rekabetin boyutlarını incelemektedir.

Eserin yazarı olan Dr. İtir Rruqa Arnavutluk'un başkenti Tiran doğumlu olup Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda Doktor Öğretim Üyesi olarak görev yapmaktadır. İtir Rruqa, 2002 yılında Durrës Mustafa Varoshi medresesini tamamladıktan sonra Türkiye Cumhuriyeti'ne gelerek 2009 yılında lisans eğitimini Selçuk Üniversitesi İlahiyat Programında almıştır. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda "*Arnavutluk'ta Hıristiyanlık'ın ve İslamiyet'in Tarihçesi*" isimli teziyle yüksek lisansını sunan İtir Rruqa ardından Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı'nda "*Arnavutluk'ta İslam - Hıristiyanlık Karşılaşması (1385-1600)*" isimli teziyle doktor unvanını almıştır. Doktora tezi 2021 yılında Trakya Üniversitesi Yayınları'ndan basılan Dr. Rruqa, Arnavutluk doğumlu olduğu için bölgenin kültürünü, dilini, gelenek ve göreneklerini yakinen tanıyıp bilmekte olup bu birikimini doktora çalışmasına aktarmıştır. Çok sayıda araştırma ve incelemesi bulunan Dr. Rruqa Arapça, İngilizce, Osmanlı ve günümüz Türkçesine vâkıf olması hasebiyle literatürü ciddiyle takip edebilmiştir.

Eser, Arnavutluk bölgesinde Hıristiyanlık ile İslâmîyet yani Haç ile Hilâl arasındaki süreci incelemesi bakımından alanında özgün bir eser olarak yerini almıştır. Bu çalışmada genellikle birinci kaynakların tercih edilmesi amaçlanmış olup Millî Kütüphane (Ankara), İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) Kütüphanesi, İlmî Araştırmalar Merkezi (İLAM) Kütüphanesi ve Çanakkale

Onsekiz Mart Üniversitesi Kütüphanesi gibi önemli araştırma merkezleri ile Arnavutluk'un başkenti Tiran'da bulunan Biblioteka Kombëtare e Shqipërisë (Arnavutluk Milli Kütüphanesi), Instituti i Historise (Tarih Enstitüsü), Akademia e Shkencave e Shqipërisë (Arnavut Bilimler Akademisi) ve Shën Vlash Durrës'teki "Akademia Teologjike Ngjallja e Krishtit" isimli Ortodoks kompleks kütüphanelerinden, ayrıca Kosova'nın başkenti Prishtina (Prishtina)'da bulunan Kosova Millî Kütüphanesi (Biblioteka Kombëtare e Kosovës), Shtëpia e Librit - Katolik Genizah (Genizah Katolik Kitabevi) ve Libraria e Kishes Otosefale Shqiptare (Arnavut Otosefal Ortodoks Kilisesi Kitapevi) gibi önemli merkezlerdeki eserlerden yararlanılmıştır. Ayrıca konuya vakıf olan uzman şahsiyetlerin eserlerinden de istifade edilmiştir. Bu uzmanlar arasında Türkiye'den özellikle Halil İncalcık, Ekrem Hakkı Ayverdi, Ahmet Akgündüz, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın eserleri incelenmiştir. Arnavutluk'tan ise Injac Zamputi, Selami Pulaha, Hasan Kaleshi, Ferit Duka ve Dritan Egro gibi önemli isimlerin eserleri üzerinde durulmuştur. Bu isimlerin yanı sıra Balkanlar'dan ve Batılı diğer yazarlar arasından ise Sırp tarihçi ve oryantalist Aleksandre Popovic, Hırvat tarihçi ve Albanolog Milan Šufflaj, Polonyalı Cizvit ve misyoner Marcin Czerminski, İtalyan rahip ve albanolog Zef Valentini, Hollandalı sanat tarihçisi ve oryantalist Machiel Kiel, İngiliz sanat tarihçisi ve oryantalist Thomas W. Arnold gibi önemli isimlerin eserlerinden yararlanılmıştır. Görüldüğü üzere eser önemli bir araştırma sürecinin ardından ortaya çıkmıştır.

Eser dış kapak resminden itibaren dikkatleri çekmektedir. Eserin dış kapak resminde Tiran'da bulunan Hacı Ethem Beu (Hacı Edhem Bey Camii) bulunmaktadır. Toplamda dört bölümden oluşan bu eser: İçindekiler - Kısaltmalar Listesi - Önsöz (ss. 9-10) - Giriş (ss. 11-18); Birinci Bölüm (ss. 19-25): *Demografik Tespit ve Analizler: Arnavut, Arnavutluk Kelimelerinin Etimolojik ve Demografik Kökenleri - Topografik Panorama: Coğrafi Durum - Kronolojik ve Tarihsel Panorama - Kültürel Panorama: Dil ve Etnisite*; İkinci Bölüm (ss. 26-61): *Arnavut Bölgelerinin Osmanlı Hâkimiyeti Altına Girmesi*; Üçüncü Bölüm (ss. 62-125): *Osmanlı Hâkimiyeti Altındaki Arnavut Hıristiyanları*; Dördüncü Bölüm (ss. 126-185): *XVI. Yüzyıla Kadar Arnavutluk'taki İslamiyet'in Genel Panoraması*; Sonuç (ss. 186-189); Kaynakça (190-205); Ekler (ss. 209)" kısımlarından meydana gelmektedir.

Eserin "Giriş" (ss. 11-18) kısmında konu, kılavuz ve araştırmanın metodu, kapsam ve sınırlamalar ve kaynakça değerlendirmesi hakkında bilgiler verilmiştir. Arnavutluk'ta Hıristiyanlık ve İslâmiyet konusunun Arnavutluk üzerine araştırmalar yapan araştırmacıların her zaman ilgisini

çektüğinden bahsedilmiştir. Bu bağlamda, konu üzerinde bazı taraflı ve tarafsız çalışmaların yapılmış olduğu giriş bölümünde aktarılmıştır. Bu düşünce ile her türlü önyargıdan uzak kalınarak konunun ele alınacağı ise çalışmanın Kılavuz kısmında belirtilmiştir. Ayrıca çalışmanın metodu olarak dinler tarihi alanında kullanılan yöntemlerden yararlanıldığı ve kavramsal çerçeve açısından gerçeğin ortaya çıkarılması, konunun açıklığa kavuşturulabilmesi amacıyla başlıca *fenomenolojik* yöntemin kullanıldığının bilgisi verilmiştir. Bunun yanı sıra tarihsel yöntem ile zaman zaman karşılaştırma ve nedensel karşılaştırma yöntemlerinden mümkün olduğunca yararlanıldığı belirtilmiştir. Ayrıca çalışmanın kapsam ve sınırlamasıyla ilgili olarak Dr. İtir Rruqa, Osmanlılar ile Arnavutların en ciddi karşılaşması olan 1385 yılındaki Savra Savaşı ile 1600 yılına (Arnavutluk bölgesinde ciddi oranda İslâmlaşmanın ilerlemesinin söz edilebileceği dönem) kadar geçen süre ile sınırlandırma yapmıştır. Önemli bir süreci işleyen eserde kullanılan kaynakların ise objektif bir bakış açısıyla ele alındığı görülebilmektedir.

Eserin birinci bölümü (ss. 19-25) *demografik tespit ve analizler* kısmı ile başlamaktadır. Bu kısımda Arnavut, Arnavutluk kelimelerinin etimolojik ve demografik kökenleri anlatılmıştır. Devletin isminden, Arnavutça yazılışından ve batı dillerindeki karşılığında bahseden Dr. İtir Rruqa Arnavut kelimesinin “*Arbëria*” kelimesinden türetildiği tezi üzerinde durmuştur. Topografik panorama kısmında ise devletin coğrafi durumu ele alınmıştır. Burada Arnavutluk’un tarihsel durumu dikkate alındığında coğrafi, lengüistik, siyasî ve dinî sınırların belirtilmesinin zor olacağı, zaman içerisinde meydana gelen siyasî çalkantıların Arnavutluk bölgesinde sürekli değişiklikler meydana getirdiğinden söz edilmiştir. Arnavutluk bölgesi ile ilgili olarak Osmanlı döneminde Yanya, İşkodra (Shkodër), Manastır ve Kosova Vilayetleri olmak üzere dört vilayetin referans alınacağı vurgulanmıştır. Bu şekilde Arnavut tarihi ile ilgili bir kronolojik bilgi sıralaması yapılmıştır. Bu bölümde son olarak dil ve etnisite kavramları üzerinden Osmanlı Devleti’nin bölgeye gelmesinden önceki durum analiz edilerek Yunanca ve Latince dillerinin hem siyasî hem de dinî güce sahip olmalarından dolayı bölgede bu dillerin konumundan bahsedilmiştir. Buna göre, ülkenin feodal kesimlerine baktığımızda Muzakaj’lar Yunancayı, Ballsha’lar Latince ve Slavca’yı kullanıyordu. Karl Topiaj ve Kastriotiler ise üç dili de (Yunanca, Latince, Slavca) kullanmışlardı. Yunanca özellikle 1054 yılında büyük (Katolik-Ortodoks) skizma/bölünmeden sonra Arnavutluk’un güneyinde önemli rol oynamıştı.

Eserin ikinci bölümü (ss. 26-61) “*Arnavut Bölgelerinin Osmanlı Hâkimiyeti Altına Girmesi*” olarak isimlendirilmiştir. Bu bölümde Ortaçağ’da Arnavut Prensleri, Osmanlı Devleti’nin Arnavut bölgelerini fetih süreci ve bu bölgelerde Osmanlı otoritesinin sağlanması, Osmanlı Devleti’ne karşı meydana gelen isyanların nedenleri ve dinî boyutu ile Osmanlı Devleti’nin adalet anlayışının üzerinde durulmuştur. Esere göre, Osmanlı Devleti Arnavutluk bölgesine varmadan önce bölgede Roma ve Bizans baskısı altında olan Arnavut Prenslikleri egemenlik sürmekteydi. Bu dönemde Orta Arnavutluk’ta hâkimiyet süren Arnavut prenslerinden Karl Topiaj, Kuzey Arnavutluk’ta hâkim olan ve gittikçe güçlenmekte olan II. Ballsha tarafından tehdit edilmeye başlanmıştı. Bilindiği kadarıyla II. Ballsha hükmettiği yerlerde Katolik Hıristiyanlığı savunmuş ve yayılması hususunda çaba göstermiştir. Nitekim II. Ballsha’nın 1382 yılında Karl Topiaj’a saldırma kararının arkasında Papa ve Venedik’in olduğu düşünülmektedir. Buna karşılık Karl Topiaj ise bu dönemde Makedonya’da bulunan Osmanlıları kendisine yardım etmek amacıyla davet etmiştir. Davet üzerine Sultan I. Murad 40.000 kişilik bir orduyu Arnavutluk’a Topiaj’a yardım için göndermişti. Devol vadisi, Vjosa Nehri üzerindeki Savra’da meydana gelen savaşta II. Ballsha’nın kuvvetleri yenilerek II. Ballsha bu savaşta öldürülmüş ve yerine oğlu Strazimir geçmişti (18 Eylül 1385). Böylece Karl Topiaj, Draç’ı yeniden eline geçirmişti. Ardından Osmanlı Devleti’nin Arnavutluk ve Balkanlar’daki geleceği bakımından dönüm noktası denilebilen esas çatışma ise Kosova meydanında yaşanmıştı. Bu savaş, Sırp despotu Lazar’ın komutasındaki Macar, Bulgar, Romen, Polonya ve bazı Arnavut Prenslere (II. Gjergj Ballsha, Teodor Korona Muzakaj gibi) oluşan koalisyon gücü ile Osmanlılar arasında 28 Haziran 1389 tarihinde Kosova’da Priştine’ye yakın meydana gerçekleştirilmişti. Savaşın ardından Osmanlı güçleri ilerlemeye devam ederek Üsküp’ün 1391 yılında Paşa Yiğit Bey tarafından alınmasıyla birlikte Bosna ve Arnavutluk’a yönelecek akınlar için bir üs elde etmişlerdi. Bu süreçte yerel soylu Arnavut ailelerin bir kısmının Venedik tarafında yer alırken diğerlerinin ise Osmanlı vasalı olmayı kabul ettikleri görülmüştür.

Osmanlı Devleti, Arnavutluk bölgesinde ilk ilerlemesinin ardından idarî olarak Ergirikası (Gjirokastra) merkezli Arvanid (Arnavud) İli Sancağını kurmuştu. Ayrıca bölgede 1431-1432 yılında yeni bir tahrir yapılmıştı. Dr. İtir Rruqa’nın nakletmiş olduğu bilgiye göre, Arvanid kayıt defterinde Orta ve Güney Arnavutluk’ta Osmanlı idaresinin tamamıyla yerleşmiş olduğu görülmektedir. Osmanlı valilerinin de ikamet ettiği en büyük şehirlerin kuzeyde İşkodra ve güneyde Avlonya şehri olduğu

belirtmiştir. Osmanlılar bölge üzerindeki asıl hâkimiyetini ise 1501 yılında gerçekleştirmiştir. Bu yıla gelinceye kadar şüphesiz bazı yerlerde çetin savaşlar, isyanlar ve ayaklanmalarla karşılaşmıştır. 1440'larda Edirne Osmanlı sarayında devşirme yolu ile askerî eğitimini son derece başarı ile bitiren İskender Bey'in verdiği mücadele 25 yıla yakın bir zaman diliminde Osmanlı Devleti'ne karşı Avrupa'da verilen en sert mücadeleler arasında ön sıralardadır. Bu mücadelenin ardından 1478 yılında Akçahisar/Kruja, Drivasto (Drisht), Leş (Alessio/Lezha) ve Zhabjak'ın, 1479 yılında İşkodra (Shkoder) ve 1501 yılında Draç (Durrës)'in alınmasıyla Arnavutluk asırlar sürecektir olan Osmanlı hâkimiyeti altına girmişti. Dr. Rruça'ya göre, Osmanlı olmasaydı Arnavut ırkı kısa bir zamanda Slav ve Yunan işgaline dayanamayıp kendi kimliğini kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalacaktı. Osmanlı'nın Arnavutluk bölgelerine yayılması ile buralardaki Bizans ve Sırp hâkimiyetinin sonlandırılması sonucu Katoliklerin Ortodokslar üzerindeki dinî ve kültürel baskıları da yok olmuştur. Eserde, Arnavutluk coğrafyasında isyanların ortaya çıkmasında önemli bir neden olarak yabancı güçlerin kendi menfaatleri doğrultusunda Arnavut halkını Osmanlı'ya karşı kışkırtması ele alınmıştır. Papa merkezli kurulan bazen Arnavutluk'ta bazen de Arnavutluk dışında toplanan bir takım meclislerle, Osmanlı'ya karşı hamlelerin yapıldığı görülmektedir. Bununla beraber bu tür hareketlerin Katolik Arnavutlara zararı dokunduğu için bir bütün halinde isyanlara katılım olmadığı da vurgulanmıştır.

Eserin üçüncü bölümü (ss. 62-125) "*Osmanlı Hâkimiyeti Altındaki Arnavut Hıristiyanları*" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Doğu-Batı tartışmaları ekseninde Arnavutluk'taki kiliseler, Arnavutluk'taki Gayrimüslimlerin statüsü, Arnavut Kiliselerinin Osmanlı Devleti ile ilişkileri bağlamında Ortodoks Kilisesi ve Katolik Kilisesi'nin durumu, Kiliselerin şikâyetleri ve problemleri, Arnavutluk'ta Hıristiyan mimarisi ile Arnavutluk'ta Manastırlar ve Hıristiyan okulları incelemeye alınan kısımlardır. Esere göre, Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde olduğu gibi Arnavutluk'ta yaşayan Gayrimüslimlerin de zimmî statüsünde yer aldıkları anlatılmıştır. Zimmî kelimesi, İslâm ülkelerinde yaşayan ve Müslüman olmayan tebaa için kullanılan bir terim olup, "*himaye, sahip çıkma, antlaşma, ahid*" anlamlarına gelmektedir. Zimmîlere karşı renk, dil ve ırk farkı gözetmeksizin hepsine aynı şekilde ve "*şer-i şerif*" ne diyorsa öyle muamele yapılırdı. Zimmîler ile Müslümanlar arasındaki fark, din ayrılığından doğan bir farklılık olup insanî açıdan bir farklılık söz konusu değildir. Bilindiği üzere, 29 Mayıs 1453 tarihinde İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethinin ardından Patriklik görevine Georgios Skolarios, II. Gennadios unvanıyla

Patrik seçilmişti. Bunun yanı sıra İstanbul Ortodoks halkına kendi evlerinde oturabilecekleri, inanç konusunda ve dinî âyinlerinde özgür oldukları duyurularak Patriklik resmen ihya edilmişti. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul Patrikhanesi'ne tanıdığı haklar Arnavut Ortodoksların hiyerarşisinde de aynen geçerli olmuştu. Eserden anlaşılacağı üzere, Osmanlı'da Patriklik güçlendirilmiş ve Patrikler kendi piskoposluk bölgelerinde Ortodoks nüfusun âdeta Osmanlı valisiymiş gibi davranarak kaldırılan Hıristiyan aristokrasisinin yerini almışlardı. Fakat alt seviyedeki din adamları yerli halktan oluşabiliyor olmasına rağmen yerel dillerin kullanılmasında sıkıntılar olduğu bir gerçektir. Yunanca bilmedikleri ve anlamadıkları halde Yunan Kilisesi'nin bu katı şartları Ortodoks mezhebinden olup da Yunan olmayan halk üzerinde uygulaması büyük bir baskı oluşturduğu için önemli bir sorun olarak görülmektedir. Dr. Rruqa'ya göre, günümüzde Balkanlar'daki Ortodoks Kiliselerinin Arnavut, Bulgar, Sırp ve Yunan Kiliseleri şeklinde ayrılmasının sebebi de bu olabilir.

Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk'a girdiği dönemde Katolik Arnavutların durumu bağlamında bakıldığında ise Katolik Arnavutlar özellikle Venedik ve Avusturya ile meydana gelen savaşlar esnasında Osmanlı Devleti'ne muhalif konumunda görülmektedir. Savaşlar meydana geldiği zaman Katolik halktan değişik sebepler sonucu göç edenler olduğu görülmüştür. Bu durum en çok Akçahisar/Kruja, İşkodra ve Leş'te hissedilmiş olup Katolik nüfusunu düşürmüş ve Katolik Piskoposluklarındaki faaliyetlerde bir duraklama meydana getirmiştir. Ancak kısa süre sonra eski merkezlerinin temelleri üzerinde yeniden piskoposluklarının yükseltildiği kayıtlarda geçmektedir. Her ne kadar XV. yüzyılda bir duraklama meydana geldi ise de XVI. yüzyılda faaliyetlerin yeniden başladığı bilinmektedir. Bu durum, göçten en çok etkilenen şehirlerin başında yer alan Leş şehri ile ilgili seyahatlerin ve misyonerlerin günlüklerinde yer alan bilgilerden anlaşılmaktadır. Eserde belirtildiği üzere, yetişmiş yerli din adamlarının sayıca yetersiz olması veya Roma'nın kendi amaçları doğrultusunda çalışacak kimseleri arzu etmesi nedeniyle Arnavut bölgelerine yabancı din adamları gönderilmiştir. Katoliklerin asıl problemleri Osmanlılardan kaynaklanmamıştır. Ayrıca Papa'ya gönderilen mektuplardan da anlaşılacağı üzere en çok dikkat çeken hususlardan biri, bu sıkıntılar sonucu Hıristiyan cemaatinin İslâm dinini benimsemiş olmasıdır. Arnavutların özellikle XV ve XVI. yüzyıllarda İslâm dinini benimsemeye başlaması, Hıristiyanları din eğitiminin düzenlenmesine yönelik çalışmalarını hızlandırmaya sevk etmiştir. Bu doğrultuda Ergirikasrı, Elbasan ve Görice gibi şehirlerde okullar açılarak halk zümresinden din adamları yetiştirme ve halkın eğitimini yükseltmeye

yönelik çalışmaların yapıldığı ve bunun sonucunda da Hıristiyanlıkta bir canlanmanın meydana geldiği aktarılmıştır.

Eserin son bölümü olan dördüncü bölümü ise (ss. 126-185) “*XVI. Yüzyıla Kadar Arnavutluk’taki İslamiyet’in Genel Panoraması*” başlığı olarak verilmiştir. Bu bölümde Arnavutların İslâm dini ile ilk temasları, Osmanlı’nın İslâmlaştırma politikaları içerisinde tasavvufî tarikatların İslâm’ı yaymadaki rolü, Osmanlı’da İskân politikası ve Arnavutluk’taki yansımaları, devşirme sistemi ve eğitim çalışmalarının yanı sıra Müslüman ile Hıristiyanların sosyo-kültürel açıdan etkileşimleri ve bu İslâmlaşma süreci ile ilgili değişik görüşler ele alınmıştır. Bu kapsamda İslâm dininin Arnavut bölgelerinde benimsenmesine etki eden faktörler iki kategoride toplanmıştır. Birincisi, Hıristiyanlar arasındaki sıkıntılar, ikincisi ise Osmanlı Devleti’nin bu bölgede uyguladığı İslâmlaştırma politikalarıdır. Arnavutların Müslümanlaşma sürecini etkilemesi açısından Gulâm sistemi, Arnavut aristokrasisini Osmanlılaştırmış bir sistem olarak ele alınmıştır. Tımar sisteminin de fethedilen bölgelerde zamanla gerçek bir siyasî ve içtimaî bir değişikliğe sebep olduğundan bahsedilmiştir. Gerçekten de Gulâm müessesesinin Arnavut feodal sınıfın İslâmlaşmasındaki payı büyüktür. Arnavut topraklarına ait Osmanlı tahrir defterlerinde tımar sahibi olarak çok sayıda Gulâmın kaydedilmesi söz konusu sistemin etkili bir biçimde işlediğine dair örnek gösterilebilir. Osmanlı idaresindeki Arnavutların İslâmiyet’i benimsemesi, bir anda gerçekleşmemiş olup tedrici bir şekilde ilerlediği ve bu süreçte, ekonomik ve sosyal sebeplerin rol oynadığı üzerinde durulmaktadır. Ayrıca İslâmlaşmanın zengin kesimlerden fakirlere ve şehirlerden köylere doğru bir yayılma eğilimi gösterdiği düşünülmektedir. İslâm dini öncelikle önde gelen Arnavut aileleri tarafından benimsenmiştir. Tımar sistemi, Gayrimüslimlerin Müslüman olmasında etkili olmuştur. Bunun yanı sıra Osmanlı kayıt defterlerinde yer alan bilgilere göre tımar sahibi olan Hıristiyanlar arasında dinini zorlama olmadan üç nesil boyunca muhafaza edenler olduğu gibi, ikinci ve üçüncü nesil içerisinde Müslüman olanlar da bulunmaktadır. Dr. İtir Rruqa’ya göre, Osmanlı’nın şehirlerde İslâmî kurumlar inşa etmesi sonucu İslâmlaşma hareketi köylere göre daha hızlı bir şekilde ilerleme kaydetmiştir. İslâmlaşma oranının özellikle XVII. yüzyılda yükseldiği ve bazı şehirlerde ciddi şekilde bir dönüşüm meydana getirdiği zikredilmiştir.

Eserde vurgulandığı üzere, Rumeli’nin İslâmlaşması adına izlenen politikalarından birisi ise bu bölgede tasavvuf ehli kimseler aracılığıyla İslâm dinini tanıtmak olmuştur. Tasavvuf ehli dervişlerden en önemlisinin “*Sarı*

Saltuk” olarak şöhret bulan Ahmed Yesevi’nin müritlerinden Muhammed Buharî olduğu görülmektedir. Bu dönemde Sarı Saltuk’un Üsküp, Ohri, Akçahisar ve Yanya gibi Arnavutluk bölgelerine giderek Bektaşiliğin (sufizm) tohumlarını attığı aktarılmıştır. Tarikatların ve dervişlerin bölgelerin İslâmlaşmasında etkin rol oynaması ve kendilerine vakfedilen topraklara yerleşerek bu bölgelerde zaviyeler kurması önemlidir. Bektaşilere göre, tekke bazında ilk sistemli Bektaşî yerleşimi II. Murad devrinde (1412-1451) kurulmuş olup Kasım Baba, Yemin Baba, Piri Baba, Hüseyin Baba gibi Bektaşî önderleri de Fatih Sultan Mehmed’in saltanatı sırasında Arnavutluk’a yerleşmişlerdir. Balım Sultan tarafından teşkilatlandırılan Bektaşiliğin en fazla yayıldığı yerler Rumeli ve Arnavutluk olmuştur. Osmanlıların, Rumeli’nin bereketli topraklarında kalıcı olabilmek için uyguladığı politikalarından bir diğeri ise İskân politikasıdır. Kaynaklarda 1390’larda Saruhan’dan, Kocaeli’nden ve Keşan’dan sürgün edilip bu bölgelere yerleşen Yörüklerin varlığı, kırktan fazla Saruhanlı’ya tımar verildiği ve XV. yüzyılın başlarında Çepni Türkmenlerinin de Arnavutluk’a nakledildiği yer almaktadır. Bu yüzyılda ekonomik şartlardan dolayı fakir Hıristiyan işçilerin iş bulmak maksadıyla Edirne, İstanbul ve diğer Osmanlı şehirlerine göç ettiği ve İslâm inancını benimsemeye kolayca ikna olunduğu aktarılmaktadır. Osmanlıların uyguladığı politikalarından bir diğeri olan Devşirme sistemi ise XIV. yüzyılda uygulanmaya başlanmış olup düzenli olarak XVI. yüzyılın son çeyreğine kadar (yaklaşık 150 yıl) devam etmiştir. Dr. İtir Rruğa’ya göre, Arnavutlar Osmanlı’ya *Besa bes* anlayışı ile hizmet etmiştir. *Besa bes*, Arnavutça bir söz olup Arnavutlar arasında yemin olarak kullanılmaktadır. Bu yemin çok kutsal ve dokunulmazdır. Devşirme sisteminin sayesinde Arnavutlar işgal edilen ve hükmedilen bir halk konumundan çıkarak yönetimde söz sahibi olma, birlikte yönetme ve beraberce aynı şartlarda yaşama konumuna yükselmiştir. Bu sistemle Osmanlı Devleti hem kendine sadık şahsiyetler hem de çok iyi Müslüman bilginler kazanmıştır.

Objektif bir bakış açısıyla incelendiğinde Arnavutluk’un Osmanlı hâkimiyeti altına girmesiyle birlikte sosyo-kültürel alanlarda büyük bir değişimin meydana geldiği ve bu sayede bir canlanma döneminin başladığı görülmektedir. Arnavutların ve Bosnalıların Müslüman olmalarının Osmanlı genel politikasından etkilenmeleri sayesinde herhangi bir zorlama olmadan isteğe bağlı gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Osmanlılar, Arnavutluk bölgelerini kendi hâkimiyeti altına aldıkları andan itibaren buralarda İslâmî müesseselerin inşasına son derece önem vermiştir. Dr. Rruğa’ya göre, Arnavutlar İslâmiyet’i benimsemekle birlikte Arnavutluk, Kuzey Makedonya, Yunanistan, Karadağ, Kosova gibi yerlerde uygulanan

Slavlaştırma, Yunanlaştırma ve Sırplıştırma gibi dinî, etnik ve kültürel baskılara karşı kendilerini koruyabilmişlerdir. Özellikle XIX. ve XX. yüzyılda Avrupa'daki büyük devletler, Arnavutluk'ta bir İslâm Devleti kurulması olasılığından çekinerek İslâmlaşmış Arnavutluk topraklarını komşularına özellikle Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan'a bölüştürmek hususunda çaba sarf etmişlerdir. Böylece farklı açıları da öne çıkarmayı başaran Dr. İtir Rruqa'nın bu eseri, genel olarak Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki fetih sürecini, özel olarak ise Arnavutluk coğrafyasında Hıristiyanlık ve İslâmiyet'in bir bakıma Haç ile Hilâl'in ilk karşılaştığı dönemleri incelemesi bakımından süreç hakkında bilgi sahibi olmak isteyen araştırmacıların okuması gereken bir eser olarak literatürdeki yerini almıştır.